

GRZEGORZ ZAREMBA

WSCHODNIA GRANICA POLSKI I JEJ OCHRONA PRZEZ WOJSKA OCHRONY POGRANICZA W LATACH 1945-1991

Problematyka dotycząca WOP i ochrony wschodniej granicy Polski po II wojnie światowej wymaga od historyków zajmujących się tymi zagadnieniami jeszcze wielu badań. Chętnie wracamy do tradycji z czasów II Rzeczypospolitej, gdy za ochronę wschodniej granicy Polski odpowiedzialny był Korpus Ochrony Pogranicza, a granicy zachodniej strzegła Straż Graniczna. Z kolei ochrona granic PRL przez WOP jest dziś pomijana. Niemniej jest to temat niezwykle interesujący dla badacza tego zagadnienia. Mimo że powiedziano na ten temat wiele, wciąż brakuje w historiografii opracowań dotyczących *stricte* ochrony wschodniej granicy Polski po II wojnie światowej, omawiających w całości to zagadnienie. Większość źródeł i opracowań odnosi się przede wszystkim do ochrony granic morskich i zachodnich PRL, które ze względu na szczególne zagrożenie w czasach Polski Ludowej zasługiwały na specjalne zainteresowanie. Polska granica wschodnia pozostała w cieniu zarówno wydarzeń politycznych, jak i społecznych.

W planach Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego ochrona wschodniej granicy bezpośrednio po II wojnie światowej nie była tak pilna i ze względów politycznych tak ważna, jak ochrona granicy zachodniej. Większość sił i środków wykorzystywano do zabezpieczania granicy polsko-niemieckiej na Odrze i Nysie Łużyckiej. Silna wówczas propaganda o powrocie Polski na ziemię piastowskie oraz stosowanie retoryki „ziemi odzyskanych” skutkowało odsunięciem na dalszy plan problemu zabezpieczenia polskiej granicy wschodniej. Koncepcja ochrony tej części granicy w planach obronnych Na-

czelnego Dowództwa WP bezpośrednio po II wojnie światowej zakładała zabezpieczenie jej przez oddziały liniowe Wojska Polskiego, powracające z frontu. W maju 1945 r. były to trzy dywizje piechoty: 1 DP (Siedlce, Białystok, Biała Podlaska), 3 DP (Lublin, Chełm, Kraśnik), 9 DP (Rzeszów, Jarosław, Sieniawa).

Zdawano sobie sprawę z tymczasowości tego rozwiązania¹. Dlatego też przystępując do ochrony granic, marszałek Polski Michał Rola-Żymierski i naczelny dowódca WP Marian Spychalski w rozkazie 0245/Org. z 13 września 1945 r. powołali do życia Wojsko Ochrony Pogranicza, które w latach 1945-1991 były odpowiedzialne za ochronę polskich granic. Formowanie WOP rozpoczęto od utworzenia Departamentu WOP, 6 wydziałów WOP przy okręgach wojskowych, 11 oddziałów WOP, 53 komend odcinków i 249 strażnic WOP. Powstałej formacji nadano charakter wojskowy². We wspomnianym rozkazie przewidziano 3 oddziały WOP z 11, które miały strzec wschodniej granicy Polski³: 6 Oddział WOP, miejsce postoju: Białystok (Warszawski Okręg Wojskowy), 7 Oddział WOP, miejsce postoju: Chełm (Lubelski Okręg Wojskowy), 8 Oddział WOP, miejsce postoju: Przemyśl (Krakowski Okręg Wojskowy).

Dyslokację oddziałów oraz komend odcinków Wojsk Ochrony Pogranicza na wschodniej granicy Polski pod koniec 1945 r. przedstawia mapa 1.

W związku z tym, że należało jak najszybciej przystąpić do ochrony granicy przez jednostki WOP i przywrócić porządek przy przekraczaniu granic, naczelny dowódca WP wydał więc kolejny rozkaz organizacyjny (nr 0304 z 28 października 1945 r.) w celu utworzenia przejściowych punktów kontroli⁴. Dokument zakładał powołanie w 6. Oddziale WOP siedmiu drogowych przejściowych punktów kontroli III kategorii z siedzibą w miejscowościach⁵: 1. Czeremcha, przy szosie: Białystok – Czeremcha – Wysokie Litewskie, 2. Białowieża, przy szosie: Bielsk Podlaski – Białowieża – Próżana, 3. Bobrowniki, przy szosie: Białystok – Bobrowniki – Wołkowysk, 4. Lipszany,

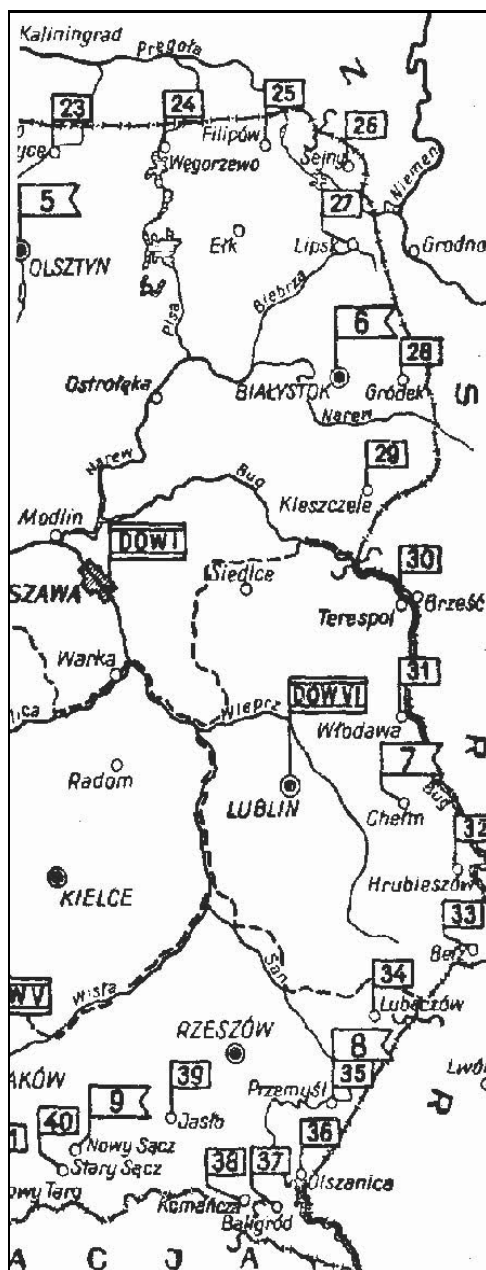
¹ H. DOMINICZAK, *Zarys historii Wojsk Ochrony Pogranicza 1945-1985*, Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej 1985, s. 42.

² Tamże, s. 340

³ Archiwum Straży Granicznej (dalej cyt. ASG), Dowództwo WOP, Rozkaz NDWP nr 0245/Org. z 13 września 1945 r., sygn. 217/5, k. 1.

⁴ ASG, Dowództwo WOP, Rozkaz organizacyjny NDWP nr 0304 z dn. 29 października 1945 r., sygn. 217/5, k. 66.

⁵ Tamże, k. 69.

Mapa 1. Dyslokacja oddziałów oraz komend odcinków Wojsk Ochrony Pogranicza na wschodniej granicy Polski pod koniec 1945 r. (fragment mapy)
 Źródło: J. ŁAWSKI, *Ochrona granic Polski Ludowej*, Warszawa: Wydawnictwo MON 1974, s. 109.

przy szosie: Augustów – Grodno – Lida, 5. Szypliszki, przy szosie: Suwałki – Kowno – Ryga, 6. Gołdap przy szosie: Gołdap – Wystrucz, 7. Pruska Hława przy szosie: Warszawa – Szczytno – Królewiec.

Ponadto dowódca Okręgu Wojskowego Warszawa sformułował przejściowy punkt kontrolny II kat. z siedzibą w Kuźnicy, przy linii kolejowej: Warszawa – Białystok – Wilno – Leningrad, oraz PPK Warszawa, przy lotnisku w Warszawie. W późniejszym czasie przejściowe punkty kontrolne (PPK) powstały również w Rygałówce (drogowy), Siółku (drogowy), Worubiach (drogowy), Narewce (kolejowy) i Czeremsze (kolejowy).

Na odcinku 7 Oddziału WOP miały powstać dwa⁶: PPK I kat. w Terespolu, przy linii kolejowej Warszawa – Brześć – Moskwa, oraz PPK III kat. według etatu 8/12, 10 wojskowych, z siedzibą we Włodawie, przy linii kolejowej Chełm – Bug Włodawski – Brześć, oraz w Terespolu, przy szosie Biała Podlaska – Brześć – Kobryń.

Na odcinku 8 Oddziału WOP punkty ustalono w następujący sposób⁷: PPK II kat. Medyka, przy linii kolejowej Przemyśl – Lwów, PPK kat. II Łupków, przy linii kolejowej – Sanok – Łupków, oraz PPK kat. III (drogowe) wg etatu 8/12, 10 wojskowych z siedzibami w: Jaworzynie, przy szosie Zakopane – Jaworzyna – Porad; Jabłonce przy szosie Nowy Targ – Jabłonka – Trstena; Muszynie, przy szosie Grybów – Żmigród – Bardejów; Krępanej, przy szosie Jasło – Żmigród – Bardejów; Radoszycach, przy szosie Sanok – Komańcza – Radomyśl; Olszanicy, przy szosie Sanok – Olszanica – Sambor; Medyce, przy szosie Rzeszów – Jaworów – Lwów, oraz Lubyczy Królewskiej, przy szosie Lublin – Tomaszów Lubelski – Lwów.

Wskutek dużego wysiłku organizacyjnego oraz potrzeby zabezpieczenia w pierwszej kolejności polskiej granicy zachodniej NDWP zdecydowało w rozkazie 0272/Org. z 3 października 1945 r. o chwilowym wstrzymaniu prac nad organizacją wschodnich oddziałów WOP. Nie oznaczało to jednak, że prace organizacyjne zostały przerwane. Rozkaz zakładał bowiem, że ze względu na brak możliwości jednoczesnej organizacji wszystkich oddziałów WOP w kraju należy rozłożyć wysiłek organizacyjny na dwa etapy. Zdecydowano przy tym, że przede wszystkim należy skupić się na ochronie zachodniej i południowej granicy państwa. Zgodnie z rozkazem prace związane z organizacją wschodnich oddziałów WOP miały być zakończone do 15 paź-

⁶ ASG, Departament WOP, Rozkaz organizacyjny NDWP nr 0304 z dn. 29 października 1945 r., sygn. 217/5, s. 66-69.

⁷ ASG, 26 Bieszczadzka Brygada WOP, Pismo nr 0164 Dowódców 8 i 9 Oddziału WOP z 28 listopada 1945 r., sygn. 20/4, k. 353.

dziennika 1945 r. Jednak rozliczne trudności uniemożliwiły to założenie, więc prace organizacyjne przeciągnęły się do połowy 1946 r. Proces przejmowania odcinków granicznych trwał jednak jeszcze dłużej, do 1947 r., a w 8. Oddziale WOP – nawet do końca 1948 r.⁸

Ponadto na pograniczu wschodnim istniały dwa bardzo ważne polityczno-społeczne problemy, które rząd polski musiał brać pod uwagę przy zabezpieczeniu granicy. Pierwszy z nich dotyczył masowych przesiedleń ludności polskiej z kresów na tereny odzyskane; drugi – walki z podziemiem antykomunistycznym oraz bandami UPA, skupionymi w sotniach na południowo-wschodnim pograniczu. O ile problem przesiedlenia ludności polskiej rozwiązano stosunkowo wcześniej, o tyle ze strony UPA oraz polskiego ruchu antykomunistycznego napotkano na bardzo silny opór przy obsadzaniu komend odcinków żołnierzami WOP. Z tego powodu dowódca OW Kraków już w listopadzie 1945 r. rozkazał, by organizujący się w Przemyślu 8 Oddział WOP „do czasu stworzenia określonych warunków bezpieczeństwa” nie rozśrodkowywał swoich sił dla obsadzenia ściśle wyznaczonych odcinków granicy, lecz – podzielony na dwa silne zgrupowania, południowe: 36 i 37 komenda odcinka oraz północne: 34 i 35 komenda odcinka – został podporządkowany dowództwu 8. i 9. dywizji piechoty, z zadaniem uczestniczenia w walkach z bandami UPA na najbardziej zagrożonych i oddalonych od większych garnizonów kierunkach⁹. W tak pomyślanym ugrupowaniu operacyjnym niektóre pododdziały 8. i częściowo 9. Oddziału WOP (Przemyśl, Nowy Sącz) z nieznacznymi zmianami pozostawały przez cały 1946 r., prowadziły aktywne rozpoznanie, walki obronne, a nawet działania zaczepne i blokujące w ramach akcji grup operacyjnych „Rzeszów” i „Wisła”, by wreszcie wiosną 1947 r. obsadzić załogami strażnicze i objąć ochroną wyznaczone odcinki południowo-wschodniej granicy państwowej¹⁰.

Podobny stan bezpieczeństwa notowany był w przygranicznych powiatach województwa lubelskiego (Tomaszów Lubelski, Bełz, Hrubieszów, Chełm, Włodawa, Biała Podlaska), w których obok wspomnianych już rejonów stacjonowania sotni UPA operowało kilkadziesiąt oddziałów WiN. Jedną z największych grup partyzanckich podziemia antykomunistycznego działających na terenie 7 Oddziału WOP w Chełmie był oddział Edwarda Taraszkiewicza

⁸ <http://www.cs.strazgraniczna.pl/teksty/tradycje/wop2.pdf> (dostęp: 21 kwietnia 2011 r.), J. PROCHWICZ, *Powstanie Wojsk Ochrony Pogranicza – w 50-tą rocznicę powstania*, [online].

⁹ J. ŁAWSKI, *Ochrona granic Polski Ludowej 1945-1948*, Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej 1974, s. 55.

¹⁰ Tamże.

„Żelaznego”¹¹. W 1946 r. sytuacja na wschodnim pograniczu nie poprawiła się. Występowały problemy lokalowe, często strażnicami WOP były ziemianki i prymitywne pomieszczenia.

Struktura WOP w wyniku licznych reorganizacji w pierwszych latach funkcjonowania była niestabilna. Stale była przekształcana, w miejsce starych pododdziałów formowano nowe. W latach 1945-1991 Wojska Ochrony Pogranicza podlegały następującym resortom: Ministerstwu Obrony Narodowej (1945-1949), Ministerstwu Bezpieczeństwa Publicznego (1949-1954), Ministerstwu Spraw Wewnętrznych (1954-1965), Ministerstwu Obrony Narodowej (1965-1971), Ministerstwu Spraw Wewnętrznych (1972-1991).

Rozkazem NDWP nr 0153/Org. z 21 września 1946 r. pierwszy raz zreorganizowano WOP. W ten sposób na wschodniej granicy Polski z 6, 7 i 8 Oddziału WOP utworzono¹²:

1. Białostocki Oddział Wojsk Ochrony Pogranicza nr 6 (1946-1948): dowództwo, sztab i pododdziały przysztabowe, grupa manewrowa (175 żołnierzy), 26 Komenda Odcinka Sejny i 4 strażnice, 27 Komenda Odcinka Lipsk (Makowolany) i 4 strażnice, 28. Komenda Odcinka Gródek (Michałow) oraz 4 strażnice, 29 Komenda Odcinka Kleszczele i 4 strażnice.

2. Lubelski Oddział WOP nr 7 w Chełmie (1946-1948): dowództwo, sztab i pododdziały przysztabowe, grupa manewrowa, 30 Komenda Odcinka Terespol i 4 strażnice (Wygoda, Krzyczew, Terespol, Kodeń), 31 Komenda Odcinka Włodawa i 4 strażnice (Dolhobrody, Sobibór, Uhrusk, Świerże), 32 Komenda Odcinka Hrubieszów i 4 strażnice (Dubienka, Skryhiczyn, Strzyżów, Kryłów), 33. Komenda Odcinka Bełz i 5 strażnic (Zaburze, Krystynopol, Bełz, Uhnów), Przejściowe Punkty Kontrolne (PPK) w Terespolu (kolejowy, drogowy), Dorohusku (kolejowy) i Lubyczy Królewskiej (drogowy).

3. Rzeszowski Oddział Wojsk Ochrony Pogranicza nr 8 (1946-1948): dowództwo, sztab i pododdziały przysztabowe, grupa manewrowa, 34 Komenda Odcinka Lubaczów i 4 strażnice, 35 Komenda Odcinka Przemyśl i 4 strażnice, 36. Komenda Odcinka Olszanica i 4 strażnice, 37 Komenda Odcinka Baligród i 4 strażnice, 38 Komenda Odcinka Zagórze (Komańcza) i 5 strażnic, 39 Komenda Odcinka Gorlice i 5 strażnic, Przejściowe Punkty Kontrolne (PPK) w Przemyślu (kolejowy), Medyce (drogowy), Lubaczowie (drogowy), Olszanicy (kolejowy), Radoszycach (drogowy), Łupkowie (kolejowy).

¹¹ A. FILIPEK, B. JANOCIŃSKA, *Edmund Edward Taraszkiewicz „Żelazny”*, *Trzy pamiętniki*, Warszawa–Lublin: Instytut Pamięci Narodowej 2008, Relacje i wspomnienia, t. 12, s. 291.

¹² Z. JACKIEWICZ, *Wojska Ochrony Pogranicza 1945-1991 – Krótki Informator Historyczny*, Kętrzyn: Wydawnictwo Centrum Szkolenia Straży Granicznej 1998, s. 96-115.

Kolejną zmianę numeracji i nazw jednostek WOP wprowadzono 20 marca 1948 r., zgodnie z rozkazem 055/Org. ministra obrony narodowej. Oddziały przemianowano na Brygady Ochrony Pogranicza¹³. W odniesieniu do brygad stacjonujących na wschodzie kraju sytuacja przedstawiała się następująco: 6 Białostocki Oddział WOP przemianowano na 11 Brygadę Ochrony Pogranicza, 7 Lubelski Oddział WOP przemianowano na 13 Brygadę Ochrony Pogranicza, 8 Rzeszowski Oddział WOP przemianowano na 15 Brygadę Ochrony Pogranicza.

Na podstawie rozkazu organizacyjnego MBP nr 043/Org. z 3 czerwca 1950 r. ponownie zmieniono nazwy: 11 Brygadę OP zastąpiono 22 Brygadą Wojsk Ochrony Pogranicza, 13 Brygadę OP zastąpiono 23 Brygadą Wojsk Ochrony Pogranicza, 15 Brygadę OP zastąpiono 26 Brygadą Wojsk Ochrony Pogranicza.

Zarządzenia dotyczące ochrony granicy wprowadzane w latach 1949-1955 miały na celu izolowanie Polaków od świata kapitalistycznego. Obawa przed zagrożeniem dla ustroju socjalistycznego z Zachodu sprawiała, że granica dla wielu Polaków stała się barierą nie do przebycia na długie lata. Odwilż po śmierci Stalina i wydarzenia z października 1956 r. wymusiły zmianę kursu politycznego, co znalazło odbicie w Wojskach Ochrony Pogranicza. W 1954 r. zdecydowano, że zostaną one przekazane spod zarządu Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego pod zarząd utworzonego w tym czasie Ministerstwa Spraw Wewnętrznych¹⁴. W omawianym okresie jeszcze jedno wydarzenie w sposób znaczący wpłynęło na zadania i strukturę organizacyjną WOP, a szczególnie brygad stacjonujących na wschodzie kraju. W latach 1954-1956 zdecydowano się na uregulowanie prawne organów bezpieczeństwa oraz ochrony granic PRL. W dniu 23 marca 1956 r. ukazał się dekret o ochronie granic. Do tej pory Wojska Ochrony Pogranicza działały na podstawie przedwojennego prawodawstwa, zawartego w rozporządzeniu prezydenta Rzeczypospolitej z 23 grudnia 1927 r. o granicach państwa¹⁵. Zostało ono częściowo zmienione: zaostorzono przepisy karne dotyczące przekraczania granicy dekretem prezydenta Bolesława Bieruta z 15 września 1948 r.¹⁶

¹³ Tamże, s. 66.

¹⁴ H. DOMINICZAK, *Granice państw i ich ochrona na przestrzeni dziejów 966-1996*, Warszawa: Bellona 1997, s. 345.

¹⁵ Obwieszczenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 22 stycznia 1937 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 23 grudnia 1927 r. o granicach Państwa, Dz.U. nr 47, poz. 348 z 1937.

¹⁶ Dekret o zmianie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 23 grudnia 1927 r.

Wprowadzony w 1956 r. dekret o ochronie granic państwa znacznie liberalizował przepisy obowiązujące na pograniczu i przy przekraczaniu granic¹⁷. Artykuł 18 tego dokumentu wymieniał następujące cele i zadania WOP¹⁸: kontrola ruchu osobowego na przejściach granicznych; ochrona granicy morskiej z użyciem jednostek pływających i samolotów; nadzór w zakresie ochrony granic nad żeglugą i urządzeniami na morskich wodach wewnętrznych, wodach terytorialnych, wodach pasa przyległego oraz granicznych, a także eksploatacja tych wód i dna morskiego; zabezpieczenie nienaruszalności znaków i urządzeń granicznych; ochrona bezpieczeństwa i porządku prawnego w pasie granicznym w zakresie niezbędnym do zabezpieczenia granic państwowych przed naruszeniem.

W 1955 r. Polska stała się członkiem Układu Warszawskiego. Rok później zapadła decyzja o odstąpieniu od bezpośredniej ochrony wschodniej granicy Polski. Rozformowano więc wszystkie Brygady WOP, ochraniające granicę z ZSSR (Przemyską, Chełmską, Białostocką i Kętrzyńską), a w ich miejsce utworzono Grupy Manewrowe w Kętrzynie, Białymstoku, Tomaszowie Lubelskim i Przemyśle, o znacznie zredukowanych etatach. Według tego projektu ochrona wschodniej rubieży opierać się miała na¹⁹: organizowaniu doraźnej ochrony granicy na danym kierunku operacyjnym przy użyciu sił wydzielonych okresowo z odpowiedniej grupy manewrowej; zorganizowaniu i prowadzeniu skutecznej pracy zwiadowczej i pracy z ludnością cywilną pasa granicznego na ważnych kierunkach operacyjnych; kontrolowaniu ruchu osób i środków lokomocji na granicy z ZSRR na przejściach granicznych Terespol i Medyka.

Projekt ten został zatwierdzony na mocy rozkazu dowódcy Wojsk Wewnętrznych nr 013/WW 16 czerwca 1956 r.²⁰ W miejsce zlikwidowanych na tym odcinku granicy strażnic, sztabów, batalionów i brygad zorganizowano: – cztery Samodzielne Grupy Manewrowe (1956-1957) Kętrzyn (Gronowo, Szczurkowo, Ołownik, Gołdap); Białystok (Rutka-Tartak, Kuźnica, Jaryłówka, Białowieża, Czeremcha); Chełm (Kodeń, Włodawa, Dorohusk, Strzyżów,

o granicach Państwa, Dz.U nr 47, poz. 348 z 1948 r., s. 946.

¹⁷ H. DOMINICZAK, *Granice państw i ich ochrona*, s. 345.

¹⁸ W. GROBELSKI, *Historia i tradycje polskich formacji granicznych*, Koszalin: Wydawnictwo Centralnego Ośrodka Straży Granicznej 2007, s. 102.

¹⁹ G. GORYŃSKI, *Rola, miejsce i zadania WOP w strukturze MBP (1949-1954) i MSW (1955-1965)*, cz. II, w: *Problemy Ochrony Granic*, Kętrzyn: Wydawnictwo Centrum Szkolenia Straży Granicznej 2000, „Biuletyn” nr 12, s. 53.

²⁰ Tamże, s. 55

Dołhobyczów, Hrebenne); Przemyśl (Krowica Hołodowska, Korczowa, Medyka, Hermanowice, Krościenko); – cztery samodzielne oddziały zwiadowcze przy grupach manewrowych w Kętrzynie, Białymstoku, Chełmie i Przemyślu (każdy z dziewięcioma wojskowymi), ich zadaniem było kierowanie całokształtem pracy placówek zwiadowczych i organizowanie pracy kontrwywiadowczej w głębi pasa granicznego oraz utrzymywanie współdziałania z organami współpracującymi w strefie i pasie granicznym); – 22 placówki zwiadu (prowadziły ochronę granicy wschodniej PRL; stacjonowały w miejscowościach: Gronowo, Szczurkowo, Ołownik, Gołdap, Rutka, Hołny, Wolerna, Kuźnica, Jaryłówka, Białowieża, Czeremcha, Terespol, Włodawa, Dorohusk, Strzyżów, Dołhobyczów, Hrebenne, Sołotwina, Korczowa, Medyka, Hermanowice, Krościenko).

Zmiany wprowadzone w latach 1955-1956 we wschodnich jednostkach WOP nie zyskały pełnej akceptacji MSW. W 1957 r., po ponownym przeanalizowaniu sytuacji na wschodniej granicy Polski, zarządzeniem 07/WW z 24 kwietnia 1957 r. zlikwidowano grupy manewrowe, a w ich miejsce ponownie utworzono oddziały: 22. Oddział Wojsk Ochrony Pogranicza (1957-1959), 23 Oddział Wojsk Ochrony Pogranicza (1957-1959), 26. Oddział Wojsk Ochrony Pogranicza (1957-1959).

Rok później do nazw dodano elementy regionalne. W ten sposób, na mocy zarządzenia organizacyjnego MSW nr 0203/59/WW z 27 listopada 1959 r., utworzono²¹: 22 Białostocki Oddział WOP (1959-1976), 23 Chełmski Oddział WOP (1959-1976), 26. Przemyski Oddział WOP (1959-1976).

Na początku lat 60. XX wieku opracowano w Wojsku Polskim dokument pod kryptonimem „Obrona Terytorium Kraju”. Na jego podstawie została opracowana pierwsza powojenna doktryna obronna państwa polskiego – *Podstawowe założenia ludowej obronności*²². W dokumencie tym wskazano na konieczność organizowania obronności w dwóch układach. Po pierwsze – w układzie Sił Zbrojnych zdolnych do współdziałania z sojusznicznymi armiami w ramach Układu Warszawskiego w przeciwstawieniu się i rozgromieniu ewentualnego napastnika na zewnętrznym froncie działań oraz – po drugie – w układzie wewnętrznym, najpełniej zorganizowanego obronnie kraju, zarówno pod względem militarnym, jak i zdolności do przeciwstawienia się niszczącemu działaniu współczesnych broni. Siły zbrojne przeznaczone do

²¹ Z. JACKIEWICZ, *Wojska Ochrony Pogranicza*, s. 96.

²² H. HERMAN, *Polskie doktryny wojenne w latach 1945-1990*, w: *Dzieje – wojsko – społeczeństwo*, red. H. HERMAN, S. JACZYŃSKI, H. KRÓLIKOWSKI, Siedlce: Wydawnictwo Akademii Podlaskiej w Siedlcach 2006, s. 297.

działania w pierwszym układzie to wojska operacyjne, natomiast część SZ wykonujących zadania w drugim układzie to Wojska Obrony Terytorium Kraju²³. W związku z nową doktryną w 1965 r. rozkazem ministra obrony narodowej i spraw wewnętrznych z 1 lipca 1965 r. Wojska Wewnętrzne, w skład których wchodziły m.in. Wojska Ochrony Pogranicza, przekazano Ministerstwu Obrony Narodowej²⁴. Jednolity dotąd system ochrony granic został rozbity na dwa człony. W wyniku walk o wpływy między działaczami PZPR Wojska Ochrony Pogranicza zostały ponownie podporządkowane MON, a ich głównym zadaniem stała się ochrona granicy zielonej. Ochrona przejść granicznych oraz kontrola ruchu granicznego pozostała w gestii MSW. Zadania te powierzono Milicji Obywatelskiej. Wojska Ochrony Pogranicza, po przejściu do MON, włączono w skład podległych Głównemu Inspektoratowi Obrony Terytorialnej Wojsk Wewnętrznych, do których należały również Wojska Obrony Wewnętrznej. Sytuacja ta przetrwała do 1971 r. Wówczas decyzją Prezydium Rządu nr 104/71 z 30 lipca 1971 r. podległe dotychczas ministrowi obrony narodowej Wojska Ochrony Pogranicza zostały ponownie podporządkowane ministrowi spraw wewnętrznych (od 1 października 1971 r. w kwestii dowodzenia, a od 1 stycznia 1972 r. pod względem gospodarczym)²⁵. W tej sprawie 11 października 1971 r. ukazał się rozkaz dowódcy WOP nr 01, w którym została wyznaczona kadra dowództwa²⁶. Na stanowisko dowódcy WOP wyznaczono gen. bryg. Czesława Stopińskiego, szefem sztabu został płk dypl. Feliks Stramiak, późniejszy ostatni dowódca WOP. Zgodnie z zarządzeniem ministra spraw wewnętrznych z 1 stycznia 1972 r. pod WOP miały podlegać wszystkie przejścia graniczne wraz z obsadą etatową. W sumie przejęto 52 GPK. Tym samym przywrócono systemowi ochrony granic jednolitość, powierzając WOP ochronę granicy zielonej i przejść granicznych²⁷. Szczegółowe zasady i tryb przekazania Wojsk Ochrony Pogranicza zawierał załącznik do zarządzenia ministra obrony narodowej i spraw wewnętrznych nr 0143 z 29 września 1971 r.²⁸

²³ Tamże, s. 297.

²⁴ ASG, DOW WOP, Rozkaz Ministra Obrony Narodowej i Ministra Spraw Wewnętrznych z 1.07.1965 roku w sprawie przekazania Wojsk Wewnętrznych w podporządkowanie Ministerstwu Obrony Narodowej, sygn. 2519/28, s. 72-73.

²⁵ ASG, DOW WOP, Decyzja nr 104/71 Prezydium Rządu z dnia 30 lipca 1971 r. w sprawie zmiany podporządkowania WOP, sygn. 2519/28, s. 12-13.

²⁶ ASG, Chelmski OWOP, Rozkaz Dowódcy WOP nr 01 z 11 października 1971 r. w sprawie sformowania Dowództwa WOP, sygn. 2042/3, s. 150.

²⁷ H. DOMINICZAK, *Granice państwa i ich ochrona*, s. 348.

²⁸ ASG, DOW WOP, Zarządzenie ministrów spraw wewnętrznych i obrony narodowej

W 1976 r. w związku z wprowadzeniem nowego podziału administracyjnego kraju i utworzeniem 49 województw oraz likwidacją powiatów Dowództwo WOP zostało zmuszone do przeprowadzenia kolejnej zmiany. Wskutek tej reorganizacji, na podstawie zarządzenia MSW nr 05/Org. z 29 stycznia 1976 r., na wschodniej granicy Polski utworzono²⁹: Podlasko-Mazurską Brygadę Wojsk Ochrony Pogranicza (1976-1991), Nadbużańską Brygadę Ochrony Pogranicza (1976-1989), Bieszczadzką Brygadę Ochrony Pogranicza (1976-1991).

W takim ugrupowaniu wschodnie brygady pozostały do czasu rozformowania WOP w Polsce, czyli do roku 1991 r. Niemniej jednak należy pamiętać, że w 1989 r. w związku z napiętą sytuacją społeczno-polityczną w kraju postanowiono przeprowadzić w WOP redukcję etatów i związaną z tym likwidację wielu jednostek, między innymi brygad w Chełmie, Koszalinie, Krośnie Odrzańskim i Kłodzku³⁰. W wyniku tych działań rozwiązano Nadbużańską Brygadę Wojsk Ochrony Pogranicza, a w jej miejsce, na podstawie rozkazu Dowództwa WOP nr 030/Org. z 31 lipca 1989 r., powołano Nadbużański Batalion WOP (1989-1991). Podlegał on Bieszczadzkiej Brygadzie WOP w Przemyślu i składał się z dowództwa, sztabu i pododdziałów dowodzenia, pięciu strażnic: we Włodawie, w Dorohusku, Hrubieszowie, Dołhobyczowie i Lubyczy Królewskiej, oraz GPK: w Dorohusku, Hrebennem i Hrubieszowie. Na dowódcę nowo powołanej brygady wyznaczono płk. Henryka Mańkowskiego. Batalion graniczny w Chełmie ochroniał granicę państwową na odcinku między słupkami granicznymi nr 678 i 1156³¹. Lewy odcinek rozformowanej Nadbużańskiej Brygady WOP, wraz ze strażnicami Janów Podlaski, Terespol i Sławatycze oraz GPK Terespol i GPK Kukuryki, przejęła Brygada WOP w Białymstoku³².

nr 0143 z 29 września 1971 r. w sprawie zasad i trybu przekazania przez MON i przejęcia przez MSW Wojsk Ochrony Pogranicza, sygn. 2519/28, s. 74-84.

²⁹ Z. JACKIEWICZ, *Wojska Ochrony Pogranicza*, s. 107.

³⁰ H. DOMINICZAK, *Powstanie i rozwój organizacyjny WOP w latach 1945-1991*, w: *WOP w 50-tą rocznicę objęcia służby w ochronie granicy Polski 1945-1995. Jednodniówka związku byłych zawodowych żołnierzy środowiska WOP*, Warszawa 1995, s. 2.

³¹ ASG, Bieszczadzka Brygada WOP, Zarządzenie dowódcy Bieszczadzkiej Brygady WOP nr 05 z 25 stycznia 1990 r. w sprawie całokształtu działalności służbowej batalionu granicznego Chełm, sygn.2692/712, k.1-2.

³² Z. JACKIEWICZ, *Wojska Ochrony Pogranicza*, s. 108.

Mapa 2. System zabezpieczenia granic Polski w 1976 r.

Źródło: H. DOMINICZAK, *Granice państwa i ich ochrona na przestrzeni dziejów 966-1996*, s. 360.

Lata osiemdziesiąte to w Polsce okres dynamicznych zmian politycznych, gospodarczych i społecznych. W tych trudnych dla kraju czasach zadania WOP dotyczyły przede wszystkim zabezpieczenia granicy państwowej przed przedostaniem się do kraju osób i towarów niepożądanych, zwalczania przestępczości granicznej oraz intensyfikacji prac związanych z rozpoznaniem granicznym. Był to okres bardzo wytężonej pracy WOP ze względu na rosnący z roku na rok ruch graniczny oraz wprowadzenie w Polsce stanu wojennego³³.

³³ ASG, Nadbużańska BWOP, Zarządzenie Dowódcy Nadbużańskiej BWOP płk St. Wąsa nr PF1 z 23 stycznia 1982 r. w sprawie działania brygady po 20 stycznia 1982 r., sygn. 2353/31, s. 1-11.

W latach 80. powstały na wschodzie Polski nowe przejścia graniczne. W 1978 r. zdecydowano się na przeniesienie strażnicy WOP z Hrebenego do Lubyczy Królewskiej³⁴. Dwa lata później otwarto GPK Hrubieszów, a 30 lipca 1984 r. sformowano GPK Kukuryki k. Terespoła³⁵. W wyniku tych działań jednostka w Terespolu stała się jedną z największych – nie tylko na wschodniej granicy, ale i w całym kraju – placówek obsługujących towarowy i osobowy ruch graniczny (GPK kolejowe, osobowe i towarowe). W rozkazu nr 03 dowódcy WOP z 30 stycznia 1989 r. zobowiązano dowódcę Nadbużańskiej Brygady WOP do sformowania drogowego GPK Hrebenne i Dorohusk oraz przygotowania tych przejść do odpraw granicznych obywateli PRL i ZSSR przy wykorzystaniu prowizorycznych obiektów. Ponadto dowódca WOP szyfrogramem nr 3620 z 18 czerwca 1988 r. nakazał podjąć stosowne przedsięwzięcia organizacyjne, by z dniem 1 lipca 1988 r. otworzyć przejście graniczne w Ogrodnikach³⁶. Również zgodnie z zarządzeniem dowódcy WOP nr 014 z 5 marca 1987 r. rozpoczęto budowę strażnicy dla Podlasko-Mazurskiej Brygady WOP w Białowieży³⁷.

Dnia 12 października 1990 r. ukazała się ustawa o Straży Granicznej, w myśl której przebudowano cały system ochrony granic³⁸. Na jej podstawie powstała formacja o charakterze policyjnym, nawiązująca w nazwie, strukturze organizacyjnej oraz podległości resortowej do tradycji międzywojennych, odpowiadająca jednocześnie wzorom formacji granicznych obowiązującym w zachodniej Europie.

Ostateczna likwidacja WOP nastąpiła 15 maja 1991 r. Dzień później minister spraw wewnętrznych Henryk Majewski wydał zarządzenie nr 47/91, w którym nakazał rozformowanie Wojsk Ochrony Pogranicza i zorganizowanie z dniem 16 maja 1991 r. Straży Granicznej. Odtąd dzień ten obchodzony jest jako święto Straży Granicznej³⁹.

³⁴ Z. JACKIEWICZ, *Wojska Ochrony Pogranicza*, s. 107.

³⁵ Tamże.

³⁶ ASG, Podlasko-Mazurska Brygada WOP, Zarządzenie Dowódcy Podlasko-Mazurskiej BWOP nr PF-7 z dn. 23 czerwca 1988 r., sygn. 2834/1, s. 93-95.

³⁷ ASG, Nadbużańska BWOP, rozkaz dowódcy WOP gen. bryg. Feliksa Stramika nr 014 z 5 marca 1987 r. o zadaniach techniczno-gospodarczych i socjalno bytowych WOP w 1987 r., sygn. 2727/82, s. 381.

³⁸ Dz.U. nr 78 poz. 462 z 1990 r. – Ustawa o Straży Granicznej.

³⁹ ASG, KGSG, Zarządzenie nr 47/91 Ministra Spraw Wewnętrznych z 16 maja 1991 r., w sprawie zorganizowania Straży Granicznej i rozformowania Wojsk Ochrony Pogranicza, sygn. 666/1, s. 56.

BIBLIOGRAFIA

- DOMINICZAK H.: Granice państwa i ich ochrona na przestrzeni dziejów 966-1996, Warszawa: Bellona 1997.
- DOMINICZAK H.: Powstanie i rozwój organizacyjny WOP w latach 1945-1991, w: WOP w 50-tą rocznicę objęcia służby w ochronie granicy Polski 1945. Jednodniówka związku byłych zawodowych żołnierzy środowiska WOP, Warszawa 1995.
- DOMINICZAK H.: Zarys historii Wojsk Ochrony Pogranicza 1945-1985, Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej 1985.
- FILIPEK A., JANOCIŃSKA B.: Edmund Edward Taraszkiewicz „Żelazny”, Trzy pamiętniki, Warszawa–Lublin: Instytut Pamięci Narodowej 2008, Relacje i wspomnienia, t. 12, s. 291.
- GORYŃSKI G.: Rola, miejsce i zadania WOP w strukturze MBP (1949-1954) i MSW (1955-1965), cz. II, w: Problemy Ochrony Granic, Kętrzyn: Wydawnictwo Centrum Szkolenia Straży Granicznej 2000, „Biuletyn” nr 12, s. 53.
- GROBELSKI W.: Historia i tradycje polskich formacji granicznych, Koszalin: Wydawnictwo Centralnego Ośrodka Straży Granicznej 2007.
- HERMAN H.: Polskie doktryny wojenne w latach 1945-1990, w: Dzieje – wojsko – społeczeństwo, red. H. HERMAN, S. JACZYŃSKI, H. KRÓLIKOWSKI, Siedlce: Wydawnictwo Akademii Podlaskiej w Siedlcach 2006.
- JACKIEWICZ Z.: Wojska Ochrony Pogranicza 1945-1991 – Krótki Informator Historyczny, Kętrzyn: Wydawnictwo Centrum Szkolenia Straży Granicznej 1998.
- ŁAWSKI J.: Ochrona granic Polski Ludowej, Warszawa: Wydawnictwo MON 1974.

WSCHODNIA GRANICA POLSKI
I JEJ OCHRONA PRZEZ WOJSKA OCHRONY POGRANICZA
W LATACH 1945-1991

S t r e s z c z e n i e

Niniejszy artykuł dotyczy problematyki ochrony wschodniej granicy Polski przez Wojska Ochrony Pogranicza. Omówione w nim zostały losy trzech Brygad Ochrony Pogranicza, podlaskiej, nadbużańskiej i przemyskiej, na przełomie lat 1945-1991. Autor przedstawił struktury organizacyjne wschodnich brygad WOP oraz wskazał powody ich zmian w całym okresie funkcjonowania Wojsk Ochrony Pogranicza w Polsce. Ciekawym elementem artykułu jest opisywana przez autora koncepcja odejścia od bezpośredniej ochrony wschodniej granicy Polski w latach 1956-1957. Powołanie w miejsce brygad jedynie trzech kilkudziesięcioosobowych grup manewrowych powodowało, że polska granica wschodnia chroniona była w zasadzie jedynie przez Wojska Ochrony Pogranicza ZSSR. Problematyka dotycząca WOP i ochrony wschodniej granicy Polski po II wojnie światowej wymaga od historyków zajmujących się tymi zagadnieniami jeszcze wielu badań. Polska granica wschodnia w czasach PRL pozostała w cieniu zarówno wydarzeń politycznych, jak i społecznych. Autor uważa, że artykuł ten pozwoli choć trochę przybliżyć i poznać to skomplikowane zagadnienie, jakim była ochrona wschodniej granicy Polski w latach 1945-1991.

Słowa kluczowe: Wojska Ochrony Pogranicza, wschodnia granica Polski.

THE EASTERN BORDER OF THE REPUBLIC OF POLAND
AND ITS CONTROL PERFORMED BY THE BORDER GUARD
IN THE YEARS 1945-1991

S u m m a r y

The present article is concerned with the issue of controlling the eastern border of the Republic of Poland by the Border Guard. The history of three Border Guard Brigades is discussed in it: that of the Podlaska, Nadbużańska and Przemyska ones, in the years 1945-1991. The author presents the organizational structure of the eastern brigades of the BG and points to the reasons why it was changed in the period when the Border Guard performed its duties in Poland. The conception of departing from the direct control of the eastern border of Poland in the years 1956-1957 that the author describes, is an interesting element of the article. Establishing only three maneuver groups, each numbering several dozen men, instead of the brigades was the cause why the Polish border was in fact controlled by the Soviet Border Guard only. The issue of the Border Guard and of controlling the eastern border of Poland after World War II requires further research on the part of the historians studying the problem. The Polish eastern border at the time of the Polish People's Republic remained in the shadow of both political and social events. The author hopes that the article to some extent helps explain the complicated issue of controlling the Polish border in the years 1945-1991.

Key words: Border Guard; BG; eastern border of the Republic of Poland.

Translated by Tadeusz Karłowicz